

**A STRANGE ARABIC MYSTERY AS POETRY
AND FIQH**

Garip Bir Arapça Manzum Fıkhi Muamma

Muhittin ELİAÇIK¹

Abstract

The mystery is the word that is mentioned with various implications and signs and is written in verse. The mysteries, which are a product of intelligence, need to be equipped with intelligent and quick insight and various knowledge. The mystery is also used as a literary art in poetry and teaches the subtlety of many names; makes the man nimble-witted. The mystery texts should be arranged at a reasonable level; is asked not to show any unsolvable property. Although it is a literary genre, it is seen that some of the fiqh subjects are written in the form in poetry as mystery. In the Ottoman fatwa books, passes an anonymous example of Arabic poetry mystery: this mystery was written in the form of continent and asked to be a question of quiz; it is stated that it is not permissible for the imam to be unable to solve this mystery. This mystery also reveals the place and importance of the culture of mystery in a better and more effective understanding of the most common fiqh issues in daily life. This poetic mystery goes through various forms in the books we examine; some books contain only the text; in some of them is explained long. In some books, the importance of this mystery was explained and the Turkish translation was given as poetic. In this article, this poetic mystery, with annotations and explanations will be shown in analytical and comparative form.

Key words: Mystery, Arabic, fiqh, poetic, anonymous.

Öz

Çeşitli ima ve işaretlerle anlatılmış söz anlamına gelen muamma, genellikle manzum olarak yazılmıştır. Bir zekâ ürünü olan muamma metinleri zeka, çabuk kavrayışlılık ve çeşitli bilgilerle donanımlı olmayı da gerektirmektedir. Şiirde edebî bir sanat olarak uygulanan muamma ile birçok ismin künhüne vakıf olunmakta, kıvrak ve parlak düşüncelere zemin hazırlanmaktadır. Muamma metinlerinin makul düzeyde düzenlenmesi ve hiç çözülememe gibi bir özelliğe sahip olmaması beklenmiştir. Fetvâ kitaplarında da kimi fikhî konuların manzum muamma biçiminde sergilendiğine şahit olunabilmektedir. Osmanlı fetvâ kitaplarında böyle bir muamma örneği sıkça geçmekte olup Arapça olan bu muammayı çözemeyenin imametin de caiz olmayacağı belirtilmektedir. Bu muamma, günlük hayatta en sık karşılaşılan fikhî konuların daha etkili kavranmasında muamma kültürünün yerini ve önemini de ortaya koymaktadır. İncelediğimiz şiir, fevaid ve fetvâ mecmualarında söz konusu anonim manzum muammanın çeşitli şekillerde karşımıza çıktığı ve bazı kitaplarda sadece metni yer alırken bazılarında uzun şerhlerle açıklandığı görülmektedir. Bazı mecmualarda da bu muammanın önemi üzerinde durulup Türkçe tercümesi de manzum biçimde verilmiştir. Bu makalede bu Arapça manzum ve anonim muamma, geçtiği nüshalardaki şerh ve açıklamalarıyla birlikte analitik ve karşılaştırmalı biçimde ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muamma, Arapça, fıkıh, manzum, anonim.

¹ Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Giriş

Muammâ, birtakım ima ve işaretlerle anlatılmış örtülü söz olup ilmî ve edebî olarak ikiye ayrılmakta, ilmî muamma sadece bilenlerin ilgilendiği gizli bir alanı; edebî muamma ise şairlerin kullandığı bir edebî türü ifade etmektedir. Gizli bilgilerin anlatımında eski Mısırlılarla İbranilerin; remz, melâhin, maâriz vb. anlatımlarda da câhiliye Araplarının öne çıktığı dikkati çekmektedir. İslâmiyette resim ve heykel sanatlarına bazı yasakların gelmesi lugaz, cinas, muamma gibi sanatları öne çıkarmış ve ta'miye/muamma alanında Halil bin Ahmed'in *Kitâbü'l-Mu'ammâ'sı*, Câbir bin Hayyân'ın *Hallü'r-rumûz ve mefâtihu'l-künûz'u*, Zünnün el-Mısri'nin *Hallü'r-rumûz ve ber'ü'l-eskâm fi-usûli'l-lugât ve'l-aklâm'ı*, Ebû Hâtim es-Sicistânî'nin *Kitâbü'l-Mu'ammâ'sı*, Ya'kûb bin İshak el-Kindî'nin *Risâle fi'stihrâci'l-mu'ammâ'sı*, İbn Vahşiyye'nin *Şevku'l-müstehâm fi-ma'rifeti rumûzi'l-aklâm'ı*, İbn Keysân'ın *Risâle fi'l-mu'ammâ'sı* meşhur olmuştur. Batı âleminde ise Leon Battista, Alberti, Trithemius, Giovanni Battista Bellaso, Porta, Cardano ve Belaise de Vigenère'in eserleri öne çıkmıştır. Eski uygarlıkların yazı ve kitâbelerinin lugaz ve muamma türü bilgileri içerdiğinden bahisle, Zünnün el-Mısri ve İbnü'l-İrâkî, eserlerini bu gizli bilgileri çözmek için yazdıklarını belirtmişlerdir. Zekâ ürünü olan ve şiirde edebî bir sanat olarak uygulanan muamma, toplumun ortak zekâ ve örfüne göre düzenlenmiş ve hiç çözülemeyen muammaların edebî bir değeri olmamıştır (Durmuş, 2005, s.320-322). Arap edebiyatında ortaya çıkan, birkaç beyit veya kıta ve rubâi şeklinde de yazılabilen, gizlenen ismin daha çok ikinci mısradaki bulunduğu muamma, zamanla Fars kültüründe müstakil bir ilim hâline gelip Abdurrahman-ı Câmî'den itibaren çok rağbet edilen bir edebî tür olmuştur, Mir Hüseyin b. Muhammed Şirâzi-i Nisâbüri ile zirveye çıkmıştır. Muammada harflerin sembolik değerleri, ebced hesabındaki sayısal karşılıkları, harflerle günler arasında ilişki (elif-pazar, bâ-pazartesî vd.), on iki burcun belli harf ve sayıları göstermesi, yedi gezegenin belli harfleri göstermesi (Kamer-ı, Utârid-dâl, Zühre-he vd.), harf-organ ilişkisi (boy-elif, ağız-mim, zülf-dâl vd.) önemli bir yer tutmuş; harfler kelimedenden düşürülecekse 'atmak, bırakmak, eksiltmek, bağışlamak'; yerleri değiştirilecekse 'tecnis, tashif, numûne, nişan, mânend'; noktaları kaldırılıp, yerleri değiştirilecekse 'hal, ben, dâğ, dâne, gevher'; benzer harfler yer değiştirecekse 'tavir, resim, nüsha' vb. kelimelerle ipucu verilmiştir. Düşürülüp değiştirilecek harflere dair ilk harf için 'âgâz, alın, başlangıç'; ortadaki harf için 'kalb, orta, miyan, vasat, merkez'; son için 'âhir, âkabet, dâmen'; hem ilk hem son harf için 'câni, taraf, yan'; ilk ve son harflere birlikte işaret için 'câme, hil'at, libas' gibi kelimelere yer verilmiş; dört harfli kelimelerin harflerini dört unsura benzetmek için ilk harfe ateş, ikincisine hava, üçüncüsüne su, dördüncüsüne toprak mizacı atfedilmiş; noktalı harflere 'güherdâr, hâce'; noktasızlara 'müflis, fakir' adları verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in muammaya önem vermesiyle birlikte İran ve Azerbaycan'dan gelen şairler bu türün Anadolu'da yaygınlaşmasına önemli katkı yapmışlardır. Türk edebiyatında Cem Sultan, Lâmiî Çelebi, Bâkî, Fuzûlî, Âli, Nâbî, Nahîfî, Fıtnat Hanım, Sünbülzâde Vehbî muammada öne çıkmışlardır. Zekâ ve maharet gerektiren muammalar teşbih ve mecaz unsurlarınca zengin olduğundan çok değerli görülmüştür (Saraç, 2005, s.322-323). Muamma, sadece edebiyatta uygulanmış bir zihin kıvraklığı faaliyeti olmayıp, fikhî alanda da buna dair güzel örnekler bulunmakta, bu ise onun asıl işleviyle de örtüşmektedir.

Fikhî Muamma

Çeşitli konularda manzum biçimde yazılmış olan muammalar, 'bir şeyi çabuk ve güçlü anlayıp kavramak' (Mütercim Asım, 1305:740) manasına gelen fikh ilminde de işlevsel ve mütenasip olarak uygulanmıştır. Çünkü fikh, keskin ve kıvrak anlayışlılığa dayanan bir disiplin olup, Osmanlı'da bir kadı veya imamın bu konudaki yeterliliğinin bu yolla da ölçüldüğü müşahede edilmektedir. Muamma metinleri birer zekâ ürünü olduklarından

çabuk kavrayışlılığa dayanan fıkhi konulara da hizmet etmiştir. Bu konuda birçok şiir ve fetvâ mecmuasında yazarı belli olmayan, içeriği ile dikkat çekici bulunan, kıta biçiminde yazılmış Arapça manzum bir muamma örneği sıkça yer almaktadır ki, bu makale bu muammayı tanıtmak üzere kaleme alınmıştır. Nüshaların birinde, bu muammayı çözemeyenin imamlık yapamayacağına değinilmiştir.² Bu kıta, günlük hayatta sıkça karşılaşılan fıkhi konuları anlatmada muamma kültürünün yerini de ortaya koymaktadır. İncelediğimiz bu muamma kıtası, fevaid ve fetvâ mecmualarında muhtelif şekil ve muhtevalarda yer almakta olup asıl kısmı üç beyittir ve nüshalarda genellikle fevâid amacıyla sayfalara kaydedildiği izlenimini vermektedir. Aşağıda görüleceği üzere, bazı mecmualarda Türkçe manzum tercümesi de verilmiştir. Bu kıta, değişik nüshalardaki kayıtlar ve ayrıntılı notlar ile birlikte aşağıda açıklanmaktadır:

1.³

Câme' tü ehli min⁴ nehâri selâşetin⁵
 Fe-lem eġtesil⁶ fi-zâlike'l-yevmi sermedâ
 Ve küntü şahîha'l-cismi ve'l-mâ' u hâzırâ⁷
 Şalleytü hamsen⁸ bi'l-cemâ' ati⁹ mescidâ
 Ve mâ fa'altü zâlike illâ müte' ammidâ¹⁰
 Ve innî 'alâ-dîni'l-Ğureşiyi Aġmedâ^{11, 12}

Ecâbe ' Abdullah Efendi el-müderres bi-medreseti İbrâhîm Beg bi-medîneti Konya el-maġmiyye:¹³

El-kâ' ilu kâne kâfu'd-dâli muġaddemâ
 Fe-şâre¹⁴ mîmen ħable şâdi'l-fâi mu' aġġarâ
 Fe-etâ şâdu'l-fâi bi-tâi' ş-şâd muşahġahâ
 Şümme şâdu'z-zâi şümme şâdu'l-' ayn mükerrerâ
 Kün¹⁵ ehlen li's-su' âli ve'l-cevâb müseddedâ
 Tekün li'l-iġvâni ve'l-ġullâni mümeccedâ^{16, 17}

² Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 2300, vrk.120a: "men lâ ya'lem hâzihi'l-mes'ele lâ-yecûzu imâmetihi"

³ N1: *Mecmû'a-i Fevâ'id*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1390, vrk.42b; N2:06 Mil Yz A 3438, vrk. 206a; N3: 06 Mil Yz A 2300, vrk.120a. N4: 06 Mil Yz A 5335, vrk.26a.

⁴ N4: fi'n-nehâri

⁵ N3: selâşeten

⁶ N3: Ve mâ ġaseltü

⁷ N2, N3: hâzîren

⁸ N2: Şalleytü'l-ġamse

⁹ N4: fi'l-cemâ' ati

¹⁰ N3, N4. N1:Ve mâ en fa'altü illâ müte' ammiden; N2: Ve mâ fa'altü illâ en müte' ammiden

¹¹ N2: Ve küntü 'alâ-dîni'l-Ğureşi Aġmeden; N3: Ve innemâ ene 'alâ-dîni'l-Ğureşiyi Muġammeden. N3: Fe-tekünü cünüben ba'de'l-İslâm: (terc. *Cünüp, Müslüman olduktan sonra olur.*)

¹² Terc. *Eşimle gündüzün üçünde (ikinci sonrası) cimâ yaptım; gün boyunca sağlam bedenli olmama ve su da hazır bulunmasına rağmen gusletmedim ve beş vakti de camide cemaatle kıldım. Bunu ben bilerek ve kasden yaptım; şüphesiz ben Hz.Muhammed'in dini üzereyim.*

¹³ N1: *Mecmû'a-i Fevâ'id*, 06 Mil Yz A 1390, vrk.42b. N4: "Cevâb-ı Garîb"

¹⁴ N2: Şümme şâre

¹⁵ N2: Fe-kün

Bu açıklamaya göre, önceden kâfir olan bu kişi, bu hâlindeyken ikinci sonrası eşiyile cima etmiş, o gece sabah namazından önce Müslüman olmuş; -su bulunduğu ve beden de sağlam olduğu hâlde- namaz abdesti alıp sırayla sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını cemaatle mescitte kılmıştır. Çünkü, fıkıh âlimlerinin bir kısmının görüşüne göre, kâfir birisi cünüpken İslâm'a girse bundan dolayı gusletmesi gerekmez. Böylece bu kişi, kâfir iken cünüp de olsa –bazı fakihlerin görüşü üzere- İslâm'a girdiğinde gusletmesi gerekmediğinden, normal abdestle beş vakit namazı cematle mescitte kılmış olmaktadır.

N4 nüshasında bu meselenin izahı yukarıdakine benzer bir şekilde şöyle yapılmıştır:

Kavluhu: **el-kâ'ilu kâne kâfu'd-dâli**: el-kâf işâretun ile'l-kâfiri ve'd-dâlu ile'd-dîni ve izâfetuhu li-ednâ mülâbeseti bi-hasebi'z-zâi, ey kâfiri dîni'l-İslâm muqaddemâ ey kable mucâmî'i ba'de tulû'î'l-fecri kable salâti'l-fecri fe-şâre müslimen kable salâti'l-fecri. ve ileyhi eşâre bi-kavlihi. **Fe-şâre mîmen kable sâdi'l-fâi mu'ahharâ**: fe-bi-mücerredî İslâmihi harece mine'l-cenâbeti 'alâ-kavli Şemsi'l-eimmeti es-Serahsî kâle İbrâhîm el-Halebî fi-şerhihi li'l-Münyeti ve *vâhidun minhâ: müsteħabbu ve hüve ğuslû'l-kâfiri izâ esleme ve hâkezâ zikruhu mutlaqen*. Şemsi'l-eimmeti es-Serahsî fi-şerhihi li'l-Mebüsü ve zükire fi'l-Muhîti *inne'l-kâfire izâ ecnebe şümme esleme 'ş-şahiha innehu yecibu 'aleyhi'l-ğuslu*. **Fe etâ sâdu'l-fâ'i**: ey fe-şallâ şalâte'l-fecri. **bi-tâi's-sâd**: ey bi-tahâreti's-salâti, ey bi'l-vuzû'î. **Muşahhahen**: hâlun min fâ'ili 'etâ ev min sâdi'l-fâ'i ev min *bi-tâi's-salâti* ev min *eş-sâdi*, hâzâ izâ kûri'e *muşahhahen* ismi mef'ûli ve izâ kûri'e ismi fâ'ili fe-hüve hâlun min fâ'ili *etâ* lâ ğayre te'emmulin. **Şümme sâdu'z-zâ'i**: ey şalâtu'z-zuhri. **Şümme sâdu'l-âyn**: ey şalâtu'l-aşri ve'l-işâ'eyn. **Mükerreren**: hâlun mine'l-âyni fe-yelme'anne'l-âynü ve lâ tağmîze'l-âyn tekün mine'l-âyn.

*Es-Seyyid Abülvehhâb el-Âmidî*¹⁸

N3 nüshasında ise aşağıdaki açıklama yapılmıştır:

*Fe-tekûnu cünüben ba'de'l-İslâm. Ve metâ eslemet lem yücedi's-sebeb ve hüve'l-inkîtâ'u bi-hilâfî mâ edâ ecnebe'l-kâfir şümme eslemet haysü yecibu 'aleyhâ ğuslû'l-cenâbeti li-enne'l-cenâbeti emri müstemirrûn fe-tekûnu cünüben ba'de'l-İslâmi ve'l-inkîtâ'î ğayre müstemirrûn fe'fterâka. Şadru's-Şerî'*¹⁹

Başka bir nüshada ise bu muamma farklı bir açıdan şöyle çözülmüştür:

2.²⁰

Câme'tü ehli min nehâri şelâsetin
 Ve lem eğtesil fi-zâlike'l-yevmi sermedâ
 Ve küntü şahiha'l-cismi ve'l-mâ'u hâzırâ
 Şalleytü hamsen fi'l-cemâ'ati mescidâ
 Cevâbu bi't-Türki

¹⁶ N4: Muhammeden

¹⁷ Terc. *Bunu söyleyen önce kâfu'd-dâl (kâfir-din) idi ve bu hâlde önce mim (Müslüman) oldu; sonra sâdu'l-fâ (salât-ı fecr) gelir, sahih biçimde tâi's-sâd (namaz abdesti) ile; sonra sâdu'z-zâ (öğle namazı), sonra mükerreren sâdu'l-âyn (ikinci, akşam, yatsı) gelir. Soru ve cevabı doğrulukla karşıla ki bu, dost ve arkadaşlar için şerefliicedir.*

¹⁸ N4: 06 Mil Yz A 5335, vrk.26a.

¹⁹ N3: 06 Mil Yz A 2300, vrk.120a. Terc. *Cünüplük İslâm'a girince olur. İslâm'a girdiğinde sebep oluşmadı; ve o, eda ettiği guslün hilafına bir kesintiydi; kâfir, cünüpken İslâm'a girdi, öyle ki artık üzerine cenabet guslû gerekti; çünkü cünüplük kesintisiz bir iştir. Öyleyse cünüplük İslâm'a girince olduğu ve kesinti de sürekliliği kestiği için arası ayrılmış oldu.*

²⁰ *Mecmûa-i Eş'âr ve Fevâid*, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 3867, vrk.85a.

Kılıp evkāt-ı hāmseyi temāmet
 Cimā'ı ba'de'l-'aşr itmiş ol āfet
 Şinā'atla ğaraż şormağdur ammā
 Olursa ancağ olur bu zarāfet
 Cevābu bi'l-'Arabī
 Tuşallī 'ışāey leyleten şümme fecrehā
 Ve zührey yevme bi'l-cemā'ati mescidā
 Fe-cāme'te min-hāze'n-nehāri bi-ehlike
 Ve lem teğtesil hattā bed'i'l-leyle fe'fhemā
 Ve lā be'se fi-zālike'l-fi'li ta'ammüdā
 Ve en kāne 'alā-dīni'l-Şureysī Aħmedā ²¹

Bu yorum, asıl manayı içermemekle beraber yanlış da değildir. Bu yoruma göre bu kişi, beş vakti kılıp ikindiden sonra cima yapmıştır. Yani, *önce akşam ile yatsıyı, sonra sabah, öğle ve ikindiye cemaatle mescitte kılıp sonra eşiyle cima yapmış, gece girinceye kadar da gusletmemiştir*. Oysa metinde: “ikindileyin cima yapıp gusletmeden bir günün beş vakit namazının cemaatle mescitte kılındığı” söylenmektedir. Cimāi beş vakti kıldıktan sonra değil, kılmadan önce yapmıştır. Yani beş vakit namaz tek bir güne ait olup, akşam-yatsı bir güne, sabah-akşam-ikindi ise diğer bir güne ait değildir. Böyle olmakla beraber ikinci sıradaki metnin Türkçe yorumu, bir muammanın birkaç şekilde de çözülebileceğine güzel bir örnek oluşturmuştur.

Sonuç

Osmanlı fetvā kitaplarında birçok manzum fetvā yer aldığı gibi, yer yer fıkhi manzum muamma örneklerine de rastlanılmaktadır. Manzum fetvālarda sanat kaygısı güdülmeye de fıkhi muammalarda böyle olduğu söylenemez. Kıta şeklinde yazılan fıkhi muammalar, fıkıh ilminin ‘çabuk ve güçlü kavramak’ tanımına da uygun düşmektedir. Bu makalede incelenen Arapça fıkhi muamma, birçok şiir, fevaid ve fetvā mecmuasında yer almış ve çok önem verilip üzerinde açıklamalar yapılmış bir nazım parçasıdır. Farklı nüshalarda farklı muhteva ve kelimelerle geçmekte olan bu nazım parçasının farklı yorumlanıp çözüldüğüne de şahit olunmaktadır. Bu muammaya göre, kâfir olduğu sırada cima yapan birisinin o gece sabah namazından önce İslām'a girdiği ve –bir kısım fakihin görüşüyle cünüplük İslām'a girdikten sonra oluştuğundan- normal abdest alarak beş vakit namazı cemaatle mescitte kıldığı hususu işlenmiştir.

Kaynakça

- Durmuş, İ. (2005), Muamma (Arap edebiyatı), *Diyanet İslām Ansiklopedisi*, 30, 320-322.
 Mütercim Âsım (1305), el-Okyânüsül-Basit fi-Tercemeti'l-Kāmüsi'l-Muhit, İstanbul.
 Saraç, M.A.Y. (2005), Muamma (Türk edebiyatı), *Diyanet İslām Ansiklopedisi*, 30,322-323.

²¹ Terc. *Geceleyin akşamı ve yatsıyı, sonra sabah; ardından öğle ile ikindiye cemaatle mescitte kılarınsın ve sonra eşinle cima yapıp gece girinceye kadar gusletmezsiniz. Kasten yapılan bu fiilde bir beis yoktur ve sen Kureyşi Hz. Muhammed'in dini üzeresin.*

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu:

06 Mil Yz A 1390, vrk.42b.

06 Mil Yz A 3438, vrk. 206a.

06 Mil Yz A 2300, vrk.120a.

06 Mil Yz A 5335, vrk.26a.

Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi:

06 Hk 3867, vrk.85a.